

بررسی واژه‌گزینی مترجمان شیعه و سنی در ترجمه قرآن: بررسی موردی ترجمه واژه امام

رضا رضوانی (دکترای آموزش زبان انگلیسی، استادیار دانشگاه یاسوج)

rezvanireza@gmail.com

مینا وکیل‌نژاد (کارشناس ارشد مطالعات ترجمه دانشگاه پیام نور خوزستان، واحد آبادان)

mina_vakilinejad@yahoo.co

چکیده

ترجمه فرآیندی پیچیده و متشکل از چندین مرحله است که به گفته بسیاری از نظریه پردازان این عرصه، واژه‌گزینی یا معادل‌یابی یکی از مهم‌ترین مراحل آن است که انجام صحیح آن مستلزم داشتن دانش کافی در زبان مبدأ و مقصد است. واژه‌گزینی عبارت است از یافتن معادلی در زبان مقصد برای کلمه یا عبارتی در زبان مبدأ به گونه‌ای که همان تأثیری را در خواننده ایجاد کند که متن زبان مقصد در خواننده متن اصلی ایجاد کرده است. واژه‌گزینی در ترجمه متون مذهبی به ویژه قرآن از اهمیت و حساسیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا آنچه در فرآیند ترجمه منتقل می‌شود کلام الهی است و مترجم باید به اصل وفاداری به متن اصلی توجه ویژه‌ای داشته باشد. در این پژوهش به بررسی معادل‌یابی و ترجمه واژه «امام» در آیه 124 سوره بقره می‌پردازیم. از آنجا که معنای واژه امام در این آیه از قرآن مجید یکی از مسائل مهم مورد اختلاف بین شیعه و سنی است به بررسی معادل‌یابی این واژه توسط مترجمان شیعه و سنی پرداختیم تا ببینیم آیا پیشینه فکری و اعتقادات مترجم بر معادل‌یابی و ترجمه این کلمه تأثیر داشته است یا خیر. بررسی ترجمه‌ها نشان می‌دهد که مترجمان شیعه و سنی به طور کلی از دو واژه Imam و Leader برای معادل‌یابی این کلمه استفاده کرده‌اند که بیانگر این واقعیت است که مترجمان سعی کرده‌اند تا حد ممکن این اختلافات در تفسیر قرآن را در ترجمه خود منعکس نکنند. به عبارتی دیگر انتخاب معادل برای این کلمه تحت تأثیر ایدئولوژی مترجم نبوده است. تجزیه و تحلیل دقیق هر یک از این واژه‌ها نشان می‌دهد که این دو واژه نمی‌توانند معادل مناسبی برای واژه «امام» در این آیه باشند.

واژه‌های کلیدی: ترجمه، معادل‌یابی، واژه‌گزینی، قرآن، ایدئولوژی

مقدمه

اگر ترجمه را فرایند انتقال معنا از یک زبان به زبان دیگر تعریف کنیم، درباره فرایند پیچیده ای صحبت می کنیم که از چندین مرحله تشکیل شده و تمام مراحل آن از اهمیت زیادی برخوردار است. پیچیدگی و اهمیت این فرایند علمی در مورد متون مذهبی از جمله قرآن بیشتر می شود. در فرایند ترجمه دو عامل زبان و فرازبان نقش دارند. در بحث عامل زبانی، آشنایی کامل مترجم با دو زبان مبدأ و مقصد، توانایی معادل یابی و واژه گزینی با توجه به گستره واژگانی دو زبان و تفاوت های ساختاری و نحوی مطرح می شود. یکی از مهم ترین عوامل فرازبانی ایدئولوژی مترجم است که آگاهانه و ناآگاهانه بر ترجمه تأثیر می گذارد. طبق دیدگاه لارسون (1984:154) مترجم نباید انتظار داشته باشد که شیوه بیان مفاهیم در زبان مقصد و زبان مبدأ یکسان باشد. از آنجا که ساختارهای واژگانی و نحوی دو زبان متفاوت است، نحوه بیان مفاهیم در دو زبان نیز متفاوت خواهد بود. در فرایند ترجمه مداخلاتی از سوی مترجم در متن زبان مبدأ انجام می شود که تا حدودی اجتناب ناپذیر است. بیشتر اوقات این مداخلات، آگاهانه یا ناآگاهانه تحت تأثیر محیط اجتماعی، سیاسی، مذهبی و ایدئولوژی مترجم قرار می گیرد.

از دیدگاه بسیاری از نظریه پردازان عرصه ترجمه، مبحث تعادل¹ یکی از موضوعات اصلی حوزه ترجمه است. از این رو، دیدگاه های مختلفی در این زمینه ارائه شده و نظریه پردازان مختلفی مانند کتفورد، نایدا و تیرر، و نیومارک تلاش کرده اند تعریفی برای تعادل ارائه دهند و آن را به انواع مختلف تقسیم کنند. مونا بیکر² (1992) اصطلاح تعادل را در سطوح مختلف واژگان، دستور، متن و کاربردشناسی بررسی کرده و معتقد است اگرچه تعادل در ترجمه تا حدودی قابل حصول است، اما از آنجا که تحت تأثیر عوامل زبانی و فرهنگی قرار می گیرد همیشه حالت نسبی دارد. آنچه واضح این است که رسیدن به تعادل کامل در ترجمه امکانپذیر نیست زیرا در بسیاری از موارد تفاوت های واژگانی، ساختاری و دستوری زبان مبدأ و مقصد مانع از این می شود که مترجم بتواند اصل تعادل را در ترجمه رعایت کند. در چنین مواردی مترجم باید تلاش کند با استفاده از روش ها و استراتژی های مناسب نزدیک ترین و مناسب ترین معادل را برای متن زبان مقصد بیابد. یکی از این استراتژی ها، افزایش و کاهش واژگانی است که در بخش های بعدی درباره آن توضیح می دهیم.

قرآن کریم تا به حال توسط مترجمان زیادی به زبان های مختلف ترجمه شده است. مسلم است که هیچ کدام از این ترجمه ها نتوانسته اعجاز کلامی قرآن را حفظ کرده و به خوانندگان منتقل کند. اما ترجمه قرآن به زبان های دیگر از این جهت حائز اهمیت است که فهم زبان عربی برای تمام مردم امکانپذیر نیست؛ از این رو، ترجمه قرآن تنها راه رساندن پیام آن به گوش مردم جهان است. نکته مهم در اینجا این است که ترجمه

¹ . Equivalence

² . Baker

کار و فعالیتی بشری است و یقیناً بدون کاستی و اشتباه نبوده و نیست، به همین دلیل بررسی ترجمه های قرآن و عوامل مؤثر بر آن برای پژوهشگران این عرصه اهمیت زیادی دارد زیرا امکان دستیابی به ترجمه ای بی نقص تر از قرآن را فراهم می سازد.

زبان انگلیسی یکی از زبان های رایج دنیاست که قرآن بارها توسط مترجمان مختلف به آن زبان ترجمه شده است. بنابراین، بررسی ترجمه های انجام شده به این زبان اهمیت ویژه ای دارد، مخاطبان زیادی در گوشه و کنار جهان، از آن به عنوان اصلی ترین منبع برای آموزه های دین اسلام استفاده می کنند. در نتیجه، هرگونه اشتباه یا ابهام در انتقال مفاهیم قرآنی می تواند آثار مخرب و غیرقابل جبرانی به همراه داشته باشد. در این مقاله با مقایسه عملکرد مترجمان شیعه و سنی در معادل یابی در سطح واژگانی به بررسی نقش ایدئولوژی مترجمان در ترجمه و انتقال مفهوم آیات می پردازیم.

روش شناسی

این تحقیق یک تحقیق کیفی است و شامل بررسی نقش ایدئولوژی در معادل یابی واژگان قرآن توسط مترجمان شیعه و سنی می شود. به منظور بررسی این موضوع، ترجمه های مختلف عبارت «انی جاعلک للناس اماما» بخشی از آیه شریفه 124 سوره بقره را در نظر گرفتیم. دلیل انتخاب این آیه این است که کلمه «امام» در این آیه یکی از موارد اختلاف شیعه و سنی در تفسیر قرآن است. برای بررسی نقش ایدئولوژی مترجم در ترجمه، پنج مترجم سرشناس قرآن را انتخاب کردیم که قرآن را به زبان انگلیسی ترجمه کرده اند. از میان این پنج مترجم، دو مترجم شیعه و سه مترجم دیگر سنی هستند. نتیجه بررسی ترجمه های ارائه شده برای این عبارت و عملکرد مترجمان در معادل یابی و واژه گزینی کلمه «امام» در قسمت بعدی مورد بحث قرار می گیرد.

بحث

از آنجا که تفاوت ها و اختلاف نظرهایی میان شیعه و سنی در فهم آیات وجود دارد که ممکن است بر تفسیر مترجم آیات قرآن تأثیر بگذارد، آیه ای از قرآن را انتخاب کرده و ترجمه های مختلف آن آیه به زبان انگلیسی از سوی مترجمان شیعه و سنی را بررسی کردیم. عبارت «انی جاعلک للناس اماما» بخشی از آیه 124 سوره بقره است که معنی و تفسیر کلمه «امام» در این آیه یکی از موارد اختلاف نظر شیعه و سنی است. لذا ترجمه دقیق آن که بار معنایی ویژه را به طور کامل تری در زبان مقصد منتقل کند از اهمیت خاصی برخوردار است. ترجمه پنج مترجم شاخص (دو مترجم شیعه و سه مترجم سنی) از کلمه امام در این آیه را بررسی کردیم که نتایج در جدول زیر ارائه شده است.

جدول 1. ترجمه مترجمان شیعه و سنی

ترجمه	مذهب	مترجم	ردیف
Appoint you a Divine Leader for mankind	شیعه	طاهره صفارزاده	1
I am making you the Imam of mankind	شیعه	علی قلی قرایی	2
I will make thee an Imam to the Nations	سنی	یوسف علی	3
I am going to make you into a leader for mankind	سنی	ایروینگ	4
I have appointed thee a leader for mankind	سنی	پیکتال	5

به طور کلی این مترجمین از دو واژه اصلی یعنی Imam و Leader استفاده نموده اند که در ادامه به کنکاش در مورد آنها می پردازیم.

در دیکشنری Heritage³ برای واژه Imam تعاریف زیر ارائه شده است:

1.

الف. در حقوق و الهیات، خلیفه ای که جانشین محمد و رهبر موقت و قانونی جامعه اسلامی است.

ب. امام جماعت در مسجد.

2. در باور شیعه دوازده امامی، هر یک از 12 فرزندان محمد که به عنوان الهی رهبران معنوی و

دنیوی انتخاب و منصوب شدند.

3. حاکمی که ادعا می کند از خاندان محمد است و در یک کشور اسلامی قدرت را در دست دارد.

4.

الف. هر یک از بنیانگذاران چهار مکتب حقوق و الهیات.

ب. یک محقق معتبر در دانشکده حقوق و یا الهیات.

تعاریف کلمه Leader نیز به شرح زیر است:

1. کسی که هدایت یا رهبری می کند

2. کسی که مسئول کاری است و به دیگران دستور می دهد

3. کسی که:

الف. بر یک حزب و یا سازمان سیاسی ریاست می کند

ب. به ویژه از نظر سیاسی نفوذ و قدرت دارد.

³ . American Heritage Dictionary

معادل یابی مترجمان برای واژه امام در این آیه نشان می دهد میان مترجمان شیعه و سنی تفاوتی وجود ندارد. هر دو گروه مترجمان از دو کلمه Imam و Leader در ترجمه های خود استفاده کرده اند. به نظر می رسد مترجمان به انتخاب این دو واژه که به نوعی خنثی^۴ هستند و بار معنایی اختلاف برانگیز خاصی ندارند، سعی کرده اند تفاوت های میان دو مذهب شیعه و سنی را در ترجمه منعکس نکنند و تنها به انتقال مفهوم آیه بپردازند. با توجه به اینکه در دین اسلام، امام ویژگی های خاصی دارد که او را از دیگران متمایز می سازد و همچنین با توجه به اینکه این واژه از زبان عربی وارد زبان انگلیسی شده است، استفاده از واژه Imam در ترجمه موجب می شود این ویژگی ها برای خواننده انگلیسی زبان نامعلوم باقی بماند. طبق نظریه اسکوپس^۵، که اولین بار توسط ورمییر^۶ در زمینه مطالعات ترجمه مطرح شد، روش ترجمه و استراتژی های مترجم بر اساس هدف و مقصود ترجمه انتخاب می شوند و نه متن اصلی یا کارکرد آن. اگر در اینجا هدف ترجمه را انتقال آموزه ها و تعالیم آسمانی قرآن به افراد انگلیسی زبان در نظر بگیریم، برای انتقال بهتر و کامل تر بار معنایی واژه «امام» در متن زبان عربی به معادلی غیر از Imam در زبان انگلیسی نیاز داریم که بتواند ویژگی های شخصی را که به عنوان امام منصوب می شود تا حدودی برای خواننده آشکار سازد.

در نظریه نوع متن ترجمه^۷، کاترینا ریس^۸ انواع متون را به چهار گروه (متون اطلاعاتی^۹، متون بیانی یا توصیفی^{۱۰}، متون ترغیبی^{۱۱} و متون چندرسانه ای^{۱۲}) تقسیم می کند و برای هر کدام نقش و استراتژی ترجمه خاصی را تعریف می کند. متون ترغیبی متونی هستند که سعی می کنند خواننده را متقاعد کنند به روش خاصی رفتار کند یا به نتیجه گیری خاصی برسد. (ریس، 1989). متون مذهبی در گروه متون ترغیبی قرار می گیرند. از آنجا که ترجمه متون ترغیبی باید به گونه ای باشد که متن ترجمه شده واکنش دلخواه را در خواننده متن مقصد برانگیزد و همان تأثیری را بر خواننده متن مقصد داشته باشد که متن اصلی بر خواننده می گذارد (ماندی، 2012)، پس حرف نویسی (Transliteration) نمی تواند استراتژی مناسبی برای ترجمه این متون باشد. به گفته کتفورد^{۱۳} (1965)، حرف نویسی "فرایندی است که در آن واحدهای خطی زبان مقصد جانشین واحدهای خطی زبان مبدأ می شوند" (فرح زاد، تجویدی، بلوری، 1385:294). استفاده از کلمه Imam در این ترجمه نوعی حرف نویسی محسوب می شود و نمی تواند تأثیر موردنظر را

⁴ . Neutral

⁵ . Skopos

⁶ . Vermeer

⁷ . Text type

⁸ . Katharina Reiss

⁹ . Informative text type

¹⁰ . Expressive text type

¹¹ . Operative text type

¹² . Audio-medial texts

¹³ . Catford

بر خواننده متن انگلیسی داشته باشد. از سوی دیگر کلمه Leader نیز در انگلیسی به معنای شخصی است که ریاست یا رهبری کار، نهاد، سازمان یا گروهی را بر عهده دارد و ویژگی های خاصی برای آن تعریف نشده است. در واقع می توان گفت حوزه معنایی آن بسیار گسترده تر از حوزه معنایی امام در زبان عربی است. در نتیجه این تفاوت در حوزه های معنایی کلمه امام در زبان مبدأ (عربی) و کلمه Leader در زبان مقصد (انگلیسی) موجب می شود این کلمه معادل مناسبی برای کلمه موردنظر نباشد.

یکی از مراحل مهم ترجمه یافتن معادل های مناسب و دقیق برای واژگان متن زبان مبدأ است تا بتواند معنای واژه را به درستی منتقل نماید. بدون تردید در فرایند معادل یابی و واژه گزینی تغییرات و دگرگونی هایی میان زبان مبدأ و مقصد صورت می گیرد که افزایش^{۱۴} و کاهش^{۱۵} واژگانی یکی از این دگرگونی هاست. در واقع، افزایش و کاهش واژگانی یکی از استراتژی هایی است که مترجمان، از جمله مترجمان قرآن، در ترجمه از آن استفاده می کنند. منظور از افزایش و کاهش واژگانی این است که برای مثال کلمه ای در زبان مبدأ با دو کلمه در زبان مقصد جایگزین می شود و یا تنها یک کلمه در زبان مقصد به عنوان معادل دو یا چند کلمه در زبان مبدأ به کار می رود. از میان این مترجمین وحی، تنها طاهره صفارزاده توانسته با استفاده از استراتژی افزایش واژگانی بهترین و نزدیک ترین معادل را بر اساس تفسیری نزدیک به قرائت شیعه برگزیند. ایشان با افزودن واژه divine در واقع کوشیده لایه های معنایی واژه موردنظر در زبان انگلیسی را تا حد امکان به واژه اصلی در متن زبان مبدأ نزدیک تر سازد.

در دیکشنری Heritage در تعریف کلمه divine موارد زیر آمده است:

1. الف. دارای ماهیت الهی

ب. مربوط به خداوند، نشات گرفته از خدا

ج. بندگی یا پرستش خدا

2. مافوق بشری؛ الهی، ملکوتی

با توجه تعاریف و معانی ارائه شده برای صفت divine می توان نتیجه گرفت مرحوم صفارزاده با استفاده این صفت قبل از کلمه Leader توانسته به نوعی الهی بودن رسالت و مسئولیت امام و متمایز بودن آن از رهبری گروه ها و فعالیت های دیگر را نشان دهد. در زبان شناسی، ایدئولوژی به مجموعه ای از عقاید، برداشت ها و ارزش های نظامندی که در یک جامعه یا بخشی از آن ساری و جاری است اطلاق می شود

¹⁴ . Addition

¹⁵ . Reduction

(بارمحمدی، 1379: 7). در فرایند ترجمه، انتخاب یا عدم انتخاب واژه ای از میان واژگان موجود می تواند هرچند ناخودآگاه تحت تأثیر ایدئولوژی قرار گیرند. در اینجا نیز می توان گفت این تلاش مترجم تحت تأثیر ایدئولوژی اش بوده است. ملانظر و محقق (2005) نیز در تحقیق خود نشان دادند که مترجمانی با ایدئولوژی های متفاوت (شیعه، سنی و مسیحی) واژگان متفاوت ولی همسو و هماهنگ یا ایدئولوژی و دیدگاه های مذهبی خود انتخاب کرده اند. با توجه به نتایج به دست آمده می توان نتیجه گرفت در این مورد ایدئولوژی مترجم در انتخاب استراتژی ترجمه کاملاً مؤثر بوده است و وی توانسته با استفاده مناسب از استراتژی افزایش توانسته نزدیک ترین معادل را پیدا کند.

نتیجه گیری

این مقاله با هدف بررسی نقش ایدئولوژی مترجم در معادل یابی و واژه گزینی در فرایند ترجمه انجام شده است. از آنجا که تفاوت ها و اختلاف نظرهایی میان شیعه و سنی در فهم و تفسیر آیات قرآن وجود دارد که ممکن است بر تفسیر مترجم تأثیر بگذارد، واژه «امام» در آیه 124 سوره بقره، که یکی از موارد اختلاف شیعه و سنی در تفسیر قرآن است را انتخاب کردیم و معادل هایی را که مترجمان شیعه و سنی برای این واژه در این آیه انتخاب کرده اند بررسی کردیم تا ببینیم آیا مترجمان هنگام معادل یابی تحت تأثیر ایدئولوژی و اعتقادات مذهبی خود بوده اند یا خیر. بررسی ترجمه ها نشان می دهد که مترجمان شیعه و سنی از دو واژه Imam و Leader برای معادل یابی این کلمه استفاده کرده اند که بیانگر این واقعیت است که مترجمان در مورد این واژه بحث برانگیز تحت تأثیر ایدئولوژی خود نبوده اند. از میان این مترجمان، تنها طاهره صفارزاده با توجه به ایدئولوژی خود و استفاده مناسب از استراتژی افزایش توانسته نزدیک ترین معادل را که همخوان با تفسیر شیعه ای است برای این واژه بیابد. منابع

فرح زاد، فرزانه، تجویدی، غلامرضا، و مزدک بلوری (1385)، فرهنگ توصیفی اصطلاحات مطالعات ترجمه. تهران: انتشارات یلداقلم.

Catford, J. C. (1965). A linguistic theory of translation. London: OPU.

Baker, M. (1992). In other words: A coursebook on translation. London: Routledge.

Larson, M. L. (1984). Meaning-based translation: A guide to cross-language equivalence. Lanham: University Press of America .

Mollanzar, H., & Mohaqeq, M. (2005). The holy Quran: Translation and Ideological presuppositions, Translation studies, 3(11), 59-67.

Munday, J. (2012). *Introducing translation studies: theories and applications* (3rd ed.). New York: Routledge .

Riess, K. (1989). Text types, translation types and translation assessment, In A. Chesterman (ed.), *Readings in translation theory* (pp.105-15). Helsinki: Finn Lectura .

Vermeer, H. (2004). Skopos and commission in translational action, In L. Venuti (ed.), *The translation studies reader* (2nd ed., pp. 227-38). London & New York: Routledge .

The American Heritage Dictionary of the English Language (4th ed.). (2000). Boston: Houghton Mifflin Company.